

Beszámoló az OTKA-kutatásom alatt végzett szakmai munkámról (Simon János 2010-2012)

2010-ben három fő feladatomból volt, amiket maradéktalanul el is végeztem:

1. A nemzetközi kérdőívet elkészítettem (angolra fordítás, standardizálás, visszafordítása a nemzeti nyelvekre és adaptálás),
2. A kutatásban részt vevő budapesti konzultáció megszervezése (2010 szept.: cseh, lengyel, szerb és magyar kutatási tagokkal és német, spanyol, olasz meghívottakkal)
3. A kérdőív lekérdezése Magyarországon (1000 fős országos reprezentatív mintán)
4. Az alapadatokat lefuttattam PSPP-ben, és elkészítettem az első nyerselemzéseket.

Az ezévi kutatási munka a tervezett szerint haladt és teljesült.

2011-ben kényszerűségből munkahelyet váltottam (félévig munkanélküli voltam) így több előre nem kalkulált nehézséggel kellett megküzdennem, ami legalább féléves csúszást okozott a munkámban. Egyrészt félévig nem jutottam SPSS PC programhoz, végülis PSPP statisztikai programmal kezdtem dolgozni az adatokkal. Mindezek ellenére mindent megtettem, hogy munkámat - ha némi időbeli csúszással is -, de az eredetileg tervezett munkamenet szerint tudjam folytatni, intenzívebb munkával. Erről értesítettem az OTKA Irodát, ahol ezt tudomásul vették és engedélyt kaptam néhány módosításra, köztük a kutatási pénzem áthelyezésére a Kodolányi Főiskolára. Az új munkahelyemen minden megértést és segítséget megkaptam kutatói munkámhoz. Az adatok és a vonatkozó szakirodalom feldolgozása után elkészítettem az első, vitára alkalmas kéziratokat, nyers-tanulmányokat, melyet néhány kutatókollégám véleményezett. A civil társadalom és érdekvédelem témakörében lengyel-magyar nemzetközi konferenciát is, ahol szakértők tartottak előadást, majd ebből könyvet írtam (szervezés, tanulmány, előszó) és szerkesztettem.

-Elkészítettem a magyar idősoros adatokat is, a korábbi adataim közé beintegráltam a 2010-es adatfelvételt is (alapsorok szintjén).

-A hazai szakmai vitákból és nemzetközi konferenciákból hármat említek:

1. Leonardo Morlino prof., az IPSA elnöke meghívott a Firenzei Egyetemre, hogy tartsak kutatásomról előadást. Az előadást hasznos szakmai vita és konzultáció követte (febr.)
2. A Kossuth Klubba kétnyelvű konferenciát szerveztem lengyel és magyar szakemberekkel „A civil társadalom és érdekvédelem” címmel. (21 előadóval, média-nyilvánosan, - júni.17).
3. Mexikóvárosban találkoztunk a nemzetközi kutatás résztvevői (az UNAM-on), és egy héten keresztül folyt a szakmai vita (az országos tévék és internetes hálózatok közvetítették), melynek mindegyikén részt vett Sidney Verba professzor, a szakma 80 éves doyenje, aki G.Almond mellett 1963-ban a Civic Culture szerzője volt. Az egyes ország-tanulmányok vitája után megegyeztünk a készülő közös kötet szerkezetéről is. - nov.).

2012-öt elsősorban a publikálás évének szántam. Tanulmányokat készítettem és a kierielt anyagokat kötetbe szerkesztve kiadtam, továbbá angol nyelven is publikáltam. Az OTKA-kutatásból készült előadásaim és főbb publikációimat az alábbiakban közlöm (megjegyzem, hogy nem teljes):

Külföldön: részt vettem néhány nemzetközi konferencián:

Krakkóban a II. Lengyel Történész Konferencián a paperem a közép-európaiság értelméről szolt a közös politikai kultúra szempontjából.

Buenos Airesben két előadást tartottam, mindkettő a magyar politikai rendszer demokratikus komponenseiről szolt. (megjegyzem, hogy mivel az OTKA 2009-ben – általam ismeretlen okok miatt – nem engedélyezte, hogy Európán kívüli utat a kutatásomból finanszírozzak, így argentinai utamat részben magamnak kellett fizetnem. A következő meghívásomnak Indiába (Benares-Varanasi) sajnálatos módon már éppen emiatt nem tudtam eleget tenni.

A Nagyvárad Egeetem (román) Társadalomtudományi Karán (Lia Pop prof.) és a Kishegyesi Nyári Egeetemen (magyar, Szerbiában - Diósi Viola) tartottam több előadást.

Magyarországon: Hat konferencia-rendezvényen vettem részt előadásommal (Budapesttől Miskolcig). Előadást tartottam a politikai kultúra és a társadalmi tőke kapcsolatáról a Mindentudás Egeetemén, melyet a közszolgálati televízió közvetített és az adást az M2-n megismételték.

Kutatásaimról, a kapcsolatos dilemmáimról, eredményeimről és további kérdéseimről publikációimban összesen hozzávetőlegesen 600-700 oldalban számoltam be, ezért is nehéz legfőbb eredményeimet egy-két oldalban összefoglalni.

A kutatási eredményeim összefoglalása

Az 1989-től 2010-ig terjedő időszakban 12 országos kutatásban vezettem (egyedül vagy társakkal), és az azonos tartalmú kérdőívek kérdéseire adott válaszokat idősorba állítottam, amiből 2011-ben egy munkapéldányt állítottam össze, majd 2013-ban egy véglegesített Codebook-ot. Az így elkészült több mint 60 kérdéskört tartalmazó Codebook adatbázisa nemcsak Magyarországon, de Közép-Európában is egyedül álló, és ritka lehetőséget kínál a társadalomtudósok számára, hogy közelebbi vizsgálat alá vegyék a végzett kutatás adatait. (A Codebookot sokszorosítottam és bekötve átadtam néhány kutató és oktató intézménynek: ELTE TÁTK Könyvtára, KJF Budapest, Miskolci Egeetem stb.). Ennek alapján képet rajzolhatunk arról, hogyan élték meg a magyarok a rendszerváltozás folyamatát a III. Köztársaság idején. Nézzünk belőle néhányat!

1.

Az adatok egyértelműen azt mutatják, hogy az emberek a rendszerváltozás folyamatát nem úgy élték meg, hogy a rendszer számukra nyitottabbá és igazságosabbá vált volna, mint ahogy például annak idején a dél-európai országok polgárai a diktatúrák demokratizálódását (pl.a portugálok, a spanyolok vagy a görögök), hanem éppen ellenkezőleg úgy hogy zártabbá és kirekesztőbbé. Nem igazságosabbá és a többség érdekében működővé, hanem igazságtalanabbá és elitistábbá. Ennek magyarázatát abban találtuk meg, hogy nálunk valójában nem egyszerűen a diktatúrából a demokráciába való átmenet (tranzition) zajlott le, hanem nagy rendszer-átalakítás (transformation). Ebben a folyamatban pedig a hajtó komponensek folyamatosan és gyakran élesen ütköztek egymással szemben (a szabadság fokának, terének növekedése kontra köztulajdon lebontása (privatizáció és az azzal együtt járó kirekesztések: tulajdon, munkaerőpiac, döntések). (Erről az „Értékválság a politikában” c. könyvünkben részletesen írtunk.)

2.

Az adatok összehasonlításának egyik legnagyobb tanulsága az, hogy miközben a legfőbb mutatókban a változásokat kerestük, alapvetően változatlanságot találtunk, vagy csak kisebb elmozdulásokat. Az elmúlt 20 év során nagyon is kevés elmozdulás volt kimutatható. Általában a vártnál is sokkal több az állandóság és kevesebb a változás, ami a magyarok magatartásának viszonylagos stabilitását bizonyítja, egyben azt is jelzi, hogy a változásokhoz több generációra van szükség. A piacgazdaság intézményeinek kiépülését követően is lényegében megmaradt az emberek viszonylag magas paternalista elvárása a hatalom irányába, vagyis az államtól - a radikális mértékű privatizáció után is - erős az állam szociális szerepvállalása iránti igény. Ennek okát - kutatásaink alapján - a politikai pártok viselkedésében találtuk meg. A pártok a választók irányába megfogalmazott üzeneteikben ugyanis a társadalmi igazságosságról beszélnek, kampány idején pedig ígéreteik elsősorban a majdani adakozásról és osztásról szólnak.

3.

A bizalom vonatkozásában túlságosan sommás ítéletnek minősül az, hogy a magyarok nem bíznak meg senkiben, sőt ez így nem is igaz. A bizalom az intézményekben alacsony, interperszonális szinten viszont átlagos vagy annál valamivel magasabb. Az aggregált adatok szintjén nem találtunk lényeges elmozdulásokat, vagyis az átlag nem változott, de az átlagon belül átrendeződés volt, ami leginkább területi bontásban mutatható ki. Például Kelet-Magyarország egyes területein nőtt a bizalmatlanság, Észak-Nyugat-Magyarország nagyobb városaiban pedig csökkent. A nemzetek közötti megítélésben a történelmi emlékezet szerepe a magyarok körében erős, meghatározza, hogy mely országokat tekintenek barátaiknak és melyeket ellenségeinek. Erre irányuló empirikus kutatásaink idősorban is beszédesek, de mintegy kontrollként elemeztük az Eurovíziós Dalfesztivál szimpátia-szavazásait is.

4.

A politikai kultúra több pilléréből Almond és Verba a participációt emelte ki, mint aminek dominanciája szükséges, hogy egy ország közéleti a polgári kultúra jellemezze. Mi azt láttuk, hogy a magyarok preferencia-rendszerében a részvételi szándék kevésbé fontos (értékek fontosságának idősoros vizsgálata), helyette viszont nagyon fontos a szabadság és a személyes autonómia-igény, ami a hatalomtól való viszonylagos függetlenséget jelenti. helyénvalónak tartjuk Perry Anderson megállapítását, miszerint a magyarok történelme nem más, mint több évszázados szabadság-küzdelmük története.

Összegezve

Elemzésünkben bemutattuk a politikai osztály zárttá válásának folyamatát és okait, aminek következménye többek között, hogy reflektivitása nagyon alacsony intenzitású volt, vagyis nem válaszolt a társadalom folyamatos kihívásaira.

A civil társadalom demokratikus politikai kultúrájának pilléreit elemeztük alapvetően tömeg szinten készült közvélemény-kutatási adatokra támaszkodva. A civil társadalom karakterét és a polgárok politikai viselkedését történelmi változásaiban írtuk le a négy évtizedes diktatúra és a két évtizedes demokrácia idején.

Elemzésünkben bemutattuk a politikai osztály zárttá válásának folyamatát és okait, aminek következménye többek között, hogy reflektivitása nagyon alacsony intenzitású volt, vagyis nem válaszolt a társadalom folyamatos kihívásaira.

A civil társadalom a négy évtizedes intézményesített diktatúra idején az elnyomás, az üldözés és az állandó félelem hatására széttöredezett, a hatalom működtette politikai szocializáció által deformálódott és passzívvá vált. A "csonka civil társadalom" a demokráciába és szabadságba való átmenet során kezdte meg önmaga újjáépítését, azonban a komplexé válás folyamata elhúzódó, napjainkban is tartó folyamat, mely nem egyenes vonalú. A magyar állampolgárok viselkedésükben megőrizték a tekintélyelvű korszakból megmaradt magatartás-mintákat, attitűdöket és értékeket ("hosszú távú szocializáció"), azok egyes elemeit (Rush and Althoff 1971:75-114). A 20 éves demokratikus fejlődés is kevés volt, hogy lényeges áttörés történjék a polgári értékek tekintetében. A változások egyértelműek, de kevesek, a polgári értékek gyengék, különösen az intézmények és szervezetek vonatkozásában (bizalom, fontosság, aktivitás tekintetében).

Magyarországon és a poszt-kommunista országokban az egyenlőség és a társadalmi igazságosság elve a Nagy Átalakítás idején többször és folyamatosan egymásnak feszült a demokratizálás és a magánosítás logikája, mivel ez utóbbiak nyertese csak egy kisebbség lett, vesztese viszont a többség. Rövid távon a civil társadalom erői sérültek vagy gyengültek, hosszabb távon azonban megteremtődött az önálló gazdasági alapja a civil társadalom autonóm működésének. Ez idő alatt a horizontális hálózatok társadalmi interakciói nem tudták megnyerni a polgárság bizalmát, mivel a bizalom a civil szervezetek egymás közti bizalma is sokáig alacsony szintű volt, a politikai intézményekben pedig tartósan az. Ezzel szemben Magyarországon nagyon magas szintű és arányú a személyközi bizalom, az önbizalom, a családokba és a rokon kapcsolatokba vetett bizalom. Ezek után következik a bizalom Istenben, a kollégákban, a szomszédokban és a honfitársakban. Ez a szint elsősorban annak köszönhető, hogy évszázadunkban rendkívül gyorsan devalválódtak a hatalom által preferált politikai értékek és az általuk létrehozott intézmények is. A legállandóbb egység a család volt és maradt, mely hazánkban a szocializáció során kiemelkedő szerepet játszott. A hatalom politikai szocializációs szűrői az autoriter rendszer idején igen alacsony hatékonysággal működtek, nem voltak képesek magas bizalmi tőkét generálni.

A magyarokra jellemzők hasonlóan az Almond és Powell által leírt klasszikus ún. „egyházi kultúra” komponenseihez, mely a szervesen fejlődött agrártársadalmakra jellemző. A politikai kultúra e típusai nem vagy csak ritkán találhatók meg a nyugati típusú ipari társadalomban (a portugáliai Alentejo régióban), de annál gyakrabban jellemző lehet a közép-európai modern mezőgazdaság alapú társadalmakban. Kutatásaink révén nekünk a magyarban sikerült kimutatnunk, de megkockáztatjuk a feltevést, hogy az egyházi politikai kultúrák más közép-európai rendszerekben is jellemzőek lehetnek, pl. a lengyel vagy a szlovák társadalomban is. Az „egyházi politikai kultúra” a tradicionális, poszt-feudális társadalmak jellemzője, melyekben a többség számára nincsenek speciális szerepek, és az emberek többsége maga sincsen ismeretében, tudatában a politikai rendszer nemzeti szintű működésének. Ezek a társadalmak ugyan jogilag is szekularizáltak, de megőrizték a korábbi időszak néhány jellemzőjét: a felelősség áthárítása, a hatalommal szembeni igény a szociális szerepvállalásra, általános elégedetlenség, a hatalommal szembeni egyszerre kritikai attitűdök és a közügyektől való távolságtartás stb...

Tanulmányunkban bemutattuk, hogy különösen az állampolgári részvételi igény alacsony, köztük a hagyományos politikai részvétel is, ami a történelmi tényezők mellett visszavezethető a rendszer átalakítását meghatározó folyamatban szerepet játszó négy domináns tényező sajátos kompozíciójára:

1. A korábbi civil-ellenes diktatórikus rendszerek emléke;
2. Az elit vezérelte privatizációs folyamat hatása és annak emléke;
3. A politikai osztály zártsága, mely nem viseli el a civil kontrollt;
4. Az a bizalom-hiányon alapuló hit, mely szerint a távolság a politikai osztály és a civil társadalom között örökké fennmarad.

Összességében az elmúlt húsz évben a magyar civil társadalom textúrája határozottan növekedett, térben egyre szélesebb körűvé vált, de érzelmileg és intenzitásban nem vált sokkal erősebbé. Az átalakulás szabálytalan módon ment végbe, ciklikus változásokkal, szabálytalan hullámokkal. Az erősödés keveredett a gyengüléssel, a növekedés a csökkenéssel, az interferenciák tovább nehezítették a kibontakozást. Ez a fajta fejlődés megnehezítette egy magasabb szintű és egy erősebb intenzitású civil társadalom kialakulását, helyette két évtized alatt egy elnyújtott folyamatban egy még sérülékeny civil világot produkált. A civil élet vezető szereplői a gyakorta szűkülő lehetőségek miatt elbizonytalanodtak, maguk is akaratlanul korlátokat építettek, és cselekvési terük nem növekedett, alacsony intenzitásuk miatt maguk sem erősödtek. A magyar civil társadalom a jelenlegi kondíciókkal csak közepesen kiterjedt, és továbbra is alacsony intenzitású.

Tömör összefoglalás néhány kutatási eredményünkről

- 1-Megállapítottuk, hogy a magyar demokrácia egyik sajátossága "elites" karaktere, mely hosszú történelmi fejlődés eredménye, de ezt a rendszerváltozás tovább erősítette.
- 2-Rávilágítottunk, hogy a nemzetközi kutatások azért nem tudják igazán értelmezni a magyar folyamatokat, mert nem tudnak a magyar valóságnak adekvát kérdéseket föltenni.
- 3-A magyar társadalom központi értékrendszere nem participatív, nem olyan irányba mozdul, hanem sokkal inkább az egyéni autonómia erősítése irányába, mert a központi értéke a szabadság.
- 4-Kutatásunk nem igazolta azt, amit sok publicista állít, hogy nálunk a bizalom rendkívül alacsony szintű. Ezt a képet árnyaltuk, amikor nemzetközi összehasonlításban néztük meg utalásunk adatait. Eszerint az új EU-ba csatlakozó országok közül a közép mezőnyben állunk, az intézményekbe vetett bizalom alacsonyabb szintű, az interperszonális bizalom magasabb szintű.
- 5.A politikai kultúra és magatartás problematikáját sikerült idősoros adataink révén is elemeznünk és azt láttuk, hogy az elmúlt 20 évben a legtöbb vonatkozásban nincsen, vagy csak alig volt elmozdulás.
- 6.Amit ki tudtunk mutatni, az a bizalmi lejtő, vagyis hogy Kelet-Magyarországon alacsonyabb, Nyugatra haladva magasabb a bizalom szintje, különösen a szélső pólusok tekintetében: „teljes mértékben” megbízik, „egyáltalán nem” bízik meg.
- 7.Projektünkben az országos kérdőíves kutatásunk adataira támaszkodva többek között sikerült kimutatnunk összefüggést a bizalom és a gazdasági fejlettség (tőkeberuházás, munkanélküliség) között. Eszerint a bizalmi mutatók az ország munkanélküliségtől erősebben sújtott keleti részén (az általunk vizsgált Borsod-Abaúj-Zemplén megyében) alacsonyabbak, mint Budapesten és még alacsonyabbak, mint a nyugati területeken (Győr-Moson-Sopron vagy Veszprém megyében).
- 8-A bizalom történelmi háttérváltozói most is élők, és a történelmi emlékek sok vonatkozásban a nemzetközi kapcsolatokban is megjelennek.
- 9-A közéleti viselkedés és választás néhány eddig elhanyagolt háttérváltozójára is felhívtuk a figyelmet, például az egyes országokkal szembeni barátság-ellenségesség vonatkozásában.